

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті висвітлено проблему розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів; здійснено теоретико-методологічний аналіз, визначено поняття комунікативної компетентності як інтегральної властивості майбутніх психологів, обґрунтовано комплексну процедуру, проаналізовано результати емпіричного дослідження особливостей розвитку комунікативної компетентності студентів-психологів; описано програму соціально-психологічного тренінгу «Розвиток комунікативних здібностей майбутніх психологів».

Ключові слова: *комунікативні здібності, комунікативна компетентність майбутніх психологів, соціально-психологічний тренінг.*

Постановка проблеми. Глобальні зміни, які мають місце у сучасному суспільстві, висувають нові вимоги до професійної підготовки майбутніх психологів. Проблема становлення особистості майбутнього психолога є традиційною як для вітчизняної, так і зарубіжної психологічної науки. У працях дослідників висвітлюються питання особистісного зростання психологів, специфіки їх професійного мислення та комунікативної сфери, умов формування професійно значущих якостей, ролі активних методів навчання та конкретних інтерактивних методик у цьому процесі, обґрунтовуються програми професійної підготовки психологів у вищих навчальних закладах тощо. Особливого значення сьогодні набуває комунікативна компе-

тентність майбутнього психолога. Дослідження цього аспекту становить значний науковий інтерес у зв'язку з важливістю забезпечення у процесі фахової підготовки психологів належних умов для розвитку їх комунікативної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні проблеми комунікативної компетентності загалом і спілкування зокрема аналізуються у працях Г.М. Андрєєвої, О.О. Бодальова, Л.П. Буєвої, М.С. Кагана, О.М. Леонтьєва, О.О. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, Б.Д. Паригіна та ін. У дослідженнях Г.О. Балла, В.М. Галузяка, А.Б. Добровича, М.М. Заброцького, С.Д. Максименка, [3], В.О. Кан-Каліка, Я.Л. Коломінського, М.Н. Корнева, О.В. Киричука, С.О. Мусатова, В.А. Семиченко, Т.М. Титаренко, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко розкриваються різні сторони професійного спілкування. Окремі віхи процесу розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів аналізуються у працях Л.В. Долинської, М.В. Левченко, Н.В. Чепелевої, Л.І. Уманець [1], Т.І. Федотюк, Л.Г. Терлецької та ін. Однак деякі аспекти цієї проблеми ще досі залишаються нерозкритими. У цьому контексті стає очевидною актуальність теми наукової розвідки.

Мета статті – теоретичне та емпіричне обґрунтування психологічних особливостей розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів.

Попри значну кількість досліджень, науковцями все ще не досягнуто однастайності у визначенні поняття «комунікативна компетентність». У працях вітчизняних науковців простежується тісний взаємозв'язок між поняттями «комунікативні здібності», «комунікативні вміння», «комунікативний потенціал», «комунікативна компетентність», «комунікативні якості» тощо (Б.Г. Ананьєв, Г.М. Андрєєва, О.О. Бодальов, Ю.М. Ємельянов [2], С.Ф. Жуйков, З.І. Калмикова, О.Г. Ковальов, С.Д. Максименко [3], Л.А. Петровська, В.А. Петровський, Г.Г. Сабурова, В.А. Семиченко та ін.).

Низка дослідників (Б.Г. Ананьєв, Н.І. Менчинська, З.І. Калмикова, С.Ф. Жуйков, Г.Г. Сабурова та ін.) під поняттям «комунікативна компетентність» розуміють результат навчання, відповідно «кому-

нікативні здібності» тлумачаться як передумова, здатність до успішного навчання.

Л.А. Петровська комунікативну компетентність розглядає як складне утворення, що містить знання соціально-психологічних факторів і вміння використовувати їх у конкретній діяльності, розуміння мотивів та стратегій поведінки, фрустрацій – як власних, так і партнерів у спілкуванні, вміння орієнтуватися в групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до взаємного порозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування [7].

Ю.М. Ємельянов визначає комунікативну компетентність як засновану на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях взаємодії [2].

Особливу увагу науковців привертає проблема виокремлення структурних компонентів комунікативної компетентності (Т.Г. Григор'єва, М.М. Заброцький, С.Д. Максименко [3], В.П. Захаров, Ю.Ю. Хрящева [4], А.В. Лабунська, Л.А. Петровська [7], С.В. Петрушин [8], Р.Х. Шакуров та ін.).

Зокрема, В.Л. Захаров та Ю.Ю. Хрящева називають такі складові компетентності у спілкуванні: знання у сфері психології особистості, групи, спілкування; уміння та навички спілкування; корекція і розвиток настановлень, необхідних для успішного спілкування; здатність адекватно і повно сприймати й оцінювати себе та інших, а також взаємини, що виникають між людьми; корекція та розвиток системи стосунків [4].

Окремо слід зупинитися на трактуванні структури комунікативної компетентності, запропонованої Л.А. Петровською, яка виходить з того незаперечного факту, що реальне спілкування завжди є складною й внутрішньо суперечливою єдністю перцептивних, комунікативних, інтерактивних компонентів, суб'єкт-об'єктної і суб'єкт-суб'єктної форм, репродуктивного і продуктивного рівнів, спілкування глибинного, особистісного та поверхового, деперсоналізованого тощо [7].

М.М. Заброцький і С.Д. Максименко звертають увагу на те, що людина завжди перебуває у контакті з іншим – партнером реальним, уявним, обраним, нав'язаним тощо. Відповідно, інваріантними складовими спілкування називають такі компоненти, як партнери-учасники, ситуація, завдання. Варіативність, зі свого боку, пов'язана з характеристиками самих складових – партнерів у спілкуванні, ситуацій, цілей спілкування. Тому компетентність у спілкуванні передбачає розвиток умінь адекватної самооцінки, орієнтації людини в самій собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі партнера, у ситуації та завданні. Не менш важливою для ефективного спілкування є орієнтація особистості насамперед на позитивні якості в іншій людині, оскільки вона сприяє розкриттю особистісного потенціалу людини, з якою ми спілкуємося. Підкреслюється роль пізнавальних процесів у структурі комунікативної компетентності, насамперед мислення – здатність аналізувати вчинки, бачити мотиви, що спонукають до них. Умовою успішного спілкування людини з іншими людьми вважають також соціально-психологічну перцепцію, яка забезпечує ідентифікацію, емпатію, соціальну рефлексію [3]. Отже, комунікативна компетентність містить не тільки особистісні властивості індивіда, але й у певний спосіб організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу.

Так само С.В. Петрушин [8] до складу комунікативної компетентності відносить когнітивні (орієнтованість, психологічні знання), перцептивні здібності, виконавські (уміння й навички) та емоційні (соціальні настановлення, досвід, система ставлень особистості) компоненти.

Як зазначають А.К. Колесова, А.В. Лабунська, Р.Х. Шакуров, О.В. Цуканова, однією зі складових комунікативної компетентності є уміння усвідомлювати й долати комунікативні бар'єри, які можуть виникати при відсутності розуміння ситуації спілкування через соціальні, політичні, релігійні, фахові розбіжності між партнерами. Бар'єри у комунікації можуть мати також психологічний характер, відображаючи індивідуальні психологічні особливості тих, хто спілкується,

сформовані у них ставлення: від дружби до ворожості стосовно один одного [цит. за : 9].

Попри численні наукові дискусії щодо визначення поняття та структури, жодних сумнівів у сучасних дослідників не викликає факт визнання комунікативної компетентності важливою передумовою досягнення професіоналізму майбутніми психологами. Так, на думку В.Г. Панка, обов'язковою складовою структури особистості практичного психолога повинні бути такі якості, як здатність легко встановлювати контакти з іншими людьми, легкість у спілкуванні, комунікабельність, вміння слухати та підтримувати розмову, емоційна стійкість, емпатія, володіння механізмами саморегуляції [5].

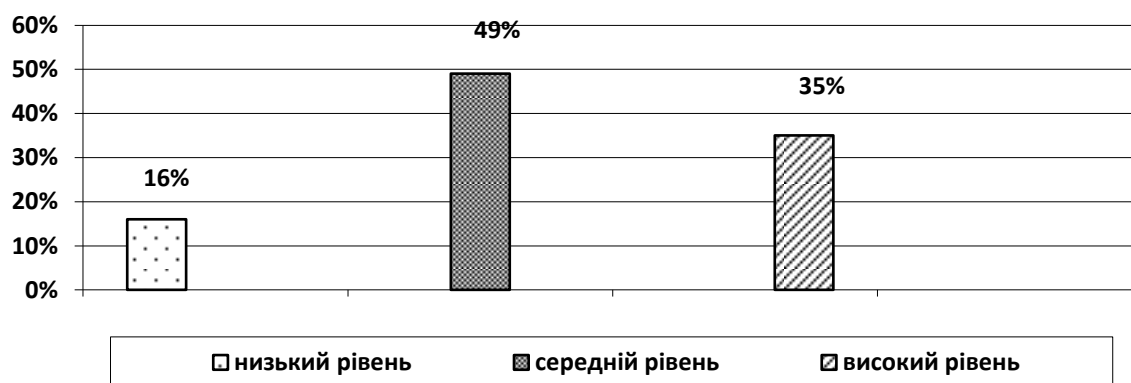
Л.В. Долинська, М.В. Левченко, Н.В. Чепелєва, Л.І. Уманець звертають увагу на те, що комунікативна компетентність психолога передбачає не лише вміння вести діалог з клієнтом, а й орієнтацію на партнера як рівноправного суб'єкта спілкування. Це активна взаємодія, взаєморозуміння, діалог психолога та клієнта. Діалог є найціннішим засобом діяльності психолога, а діалогізм – найважливішою його професійною якістю [1].

Н.В. Перегончук визначає комунікативну компетентність майбутніх психологів як складне багатоаспектне утворення, яке містить такі комунікативні якості і властивості: спрямованість на спілкування, гуманістичну спрямованість, емпатію, соціальний інтелект, соціальну фасилітативність. Як визначальна складова професійної компетентності вона охоплює цілу низку ієрархічно підпорядкованих компетентностей: інформаційну, компетентність соціальної взаємодії, компетентність у сприйманні та розумінні іншої людини, невіддільну від рефлексивності й емпатійності суб'єкта спілкування [6].

Отже, аналіз наукових підходів дав нам змогу дійти висновку, що комунікативна компетентність майбутнього психолога є інтегральною властивістю особистості, у структурі якої можна виокремити такі компоненти: гностичний – рівень обізнаності щодо важливості спілкування та комунікативних здібностей у майбутній професійній діяльності; емоційний – рівень розвитку комунікативного контролю, психічної стійкості у міжособистісних стосунках, рівень емпатії;

конативний – комунікативна толерантність, вміння слухати, комунікативні і організаторські здібності. Саме таке визначення стало основою для нашого емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення особливостей розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів. У дослідженні брали участь 122 студенти спеціальності «Психологія» Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Для реалізації мети дослідження було використано комплекс психодіагностичних методик: модифікований варіант анкети «Що я знаю про спілкування та комунікацію» (Л. Рудев), методика діагностики комунікативного контролю (М. Шнайдер), методика «Самооцінка психічної стійкості в міжособистісних стосунках» (М. Секач, В. Перевалов, Л. Лаптев), методика «Діагностика рівня полікомунікативної емпатії» (І. Юсупов), методика «Діагностика комунікативної толерантності» (В. Бойко), тест «Уміння слухати», методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей.

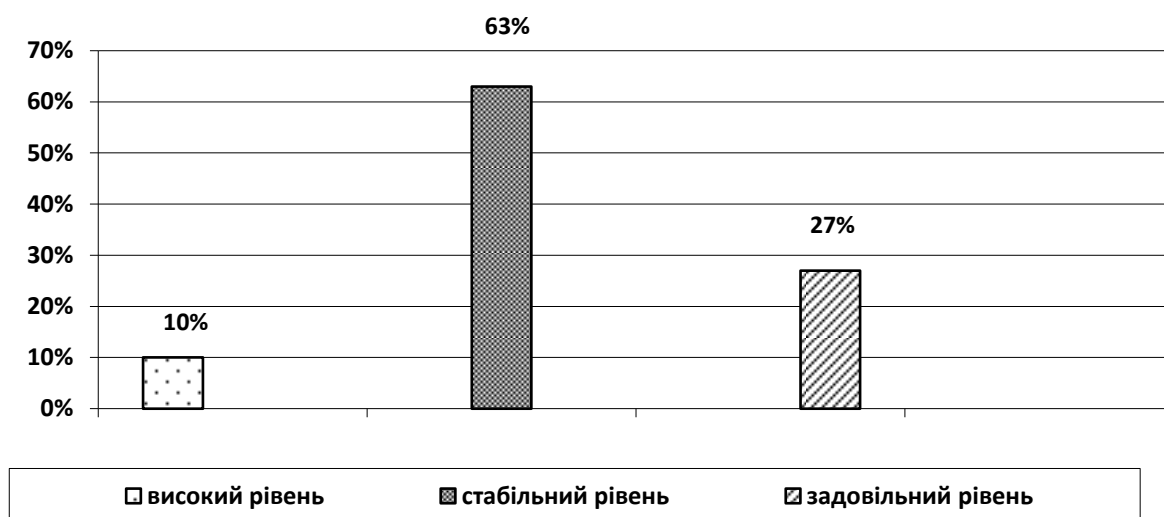
За результатами дослідження можна констатувати такі особливості комунікативної компетентності майбутніх психологів. Аналіз відповідей на запитання анкети свідчить, що у більшості студентів-психологів (67 %) високий рівень обізнаності щодо проблем спілкування. Однак така ж більшість (63 %) не знають, які функції виконує спілкування. 75 % досліджуваних зазначають, що спілкування має важливе значення у роботі психолога, але 25 % відмітили, що спілкування не є важливим.

Рис. 1. Розподіл показників рівня розвитку комунікативного контролю студентів-майбутніх психологів (n=122)

Усі показники комунікативного контролю у майбутніх психологів (методика М. Шнайдера) перебувають на рівні середніх значень (рис. 1).

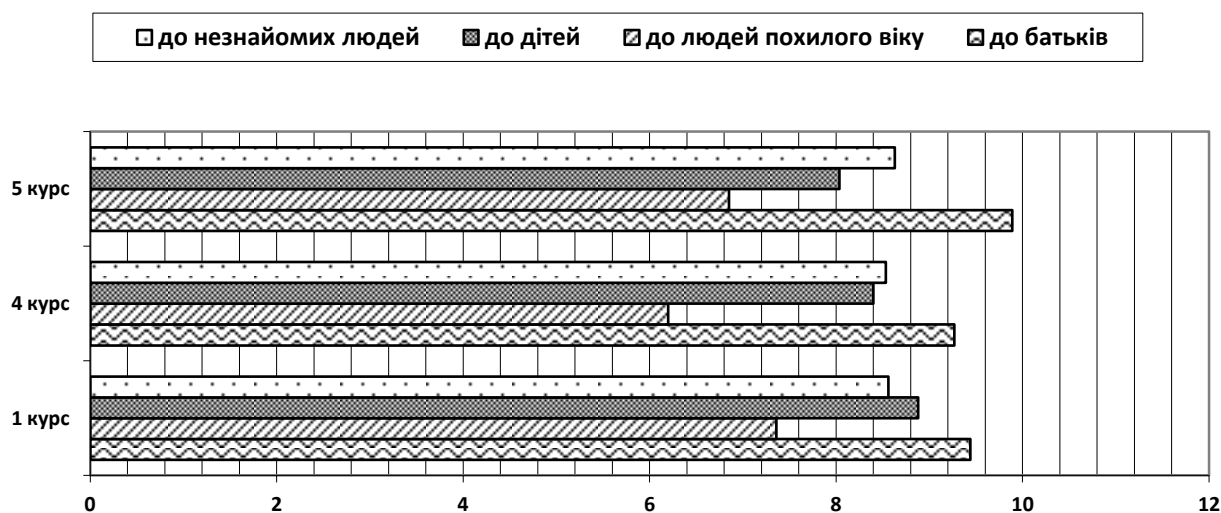
Рівень психічної стійкості у міжособистісних стосунках за одно-йменною методикою у більшості досліджуваних стабільний (рис. 2): у 63 % студентів психічна стійкість безпосередньо дає змогу швидко знаходити спільну мову в міжособистісному спілкуванні, у 10 % виявлено високий рівень психічної стійкості, що характеризується вільним керуванням процесом спілкування незалежно від ситуації; у 27 % – задовільний рівень, який вказує на мобілізацію всього творчого потенціалу під час спілкування.

Рис. 2. Розподіл показників рівня самооцінки психічної стійкості студентів (n=122)

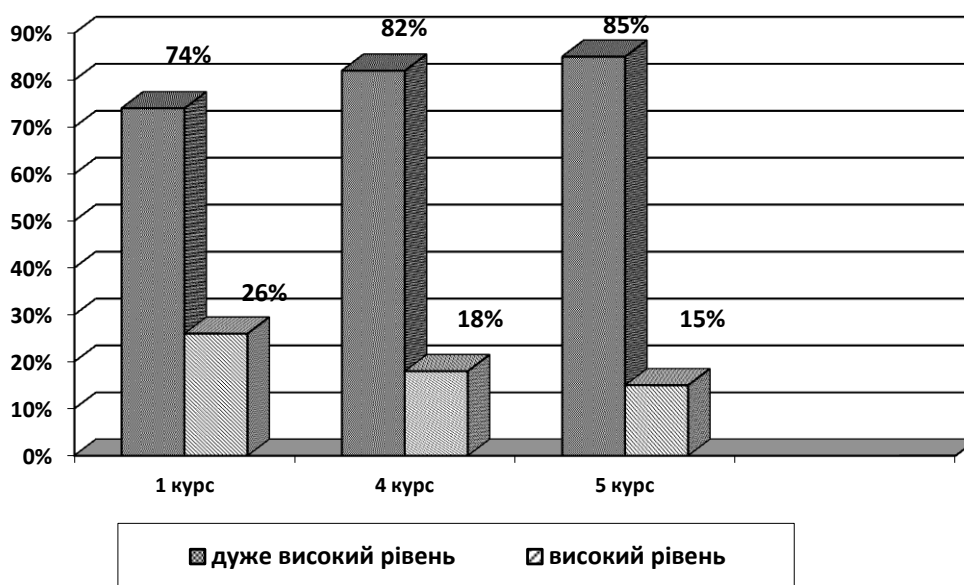
Усі показники полікомунікативної емпатії майбутніх психологів (методика І.М. Юсупова) перебувають на рівні середніх значень. Зокрема, у 29 % досліджуваних проявляється емпатія «до батьків», у 26 % – «до незнайомих людей», у 25 % – «до дітей» і у 20 % – «до людей похилого віку» (рис. 3).

Усі показники полікомунікативної емпатії майбутніх психологів (методика І.М. Юсупова) перебувають на рівні середніх значень. Зокрема, у 29 % досліджуваних проявляється емпатія «до батьків», у 26 % – «до незнайомих людей», у 25 % – «до дітей» і у 20 % – «до людей похилого віку» (рис. 3).

Рис.3. Розподіл показників полікомунікативної емпатії у майбутніх психологів (n=122)

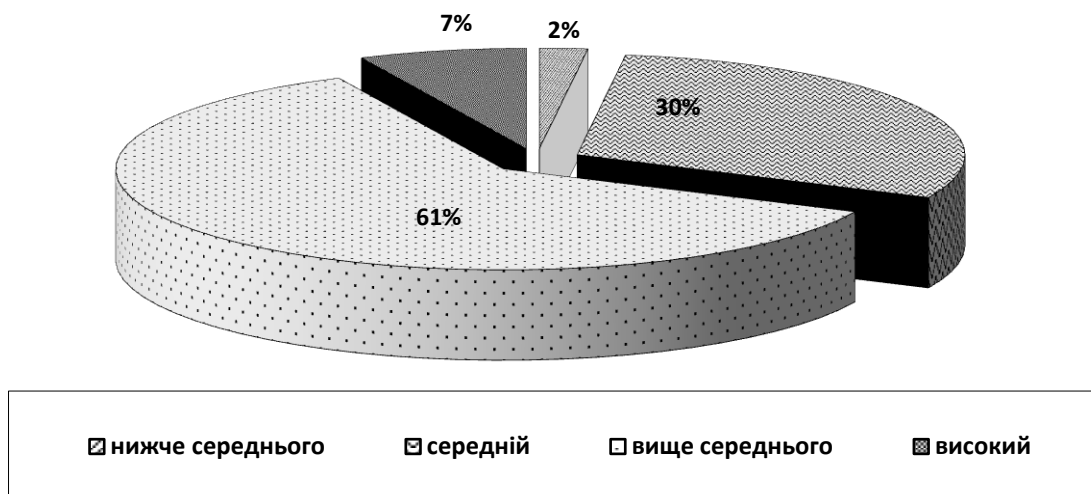
У більшості досліджуваних виявлено дуже високий рівень розвитку комунікативної толерантності (методика В.В. Бойко) (див. рис. 4).

Рис.4. Розподіл показників рівня розвитку комунікативної толерантності у майбутніх психологів (n=122)

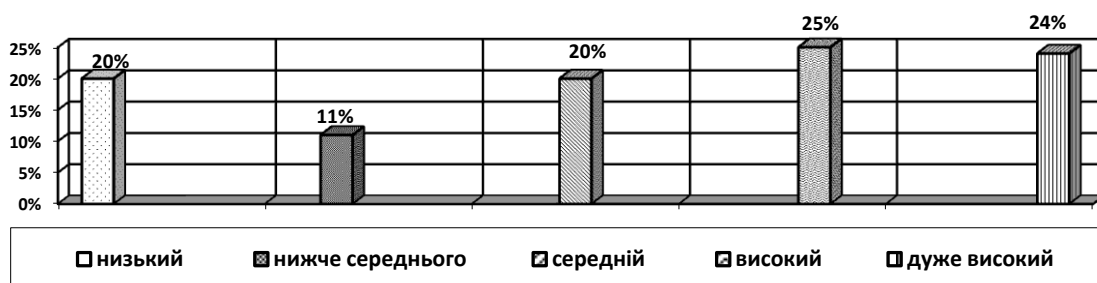
У 61 % студентів-психологів усі показники вміння слухати (тест «Уміння слухати») перебувають на рівні вище середнього (див. рис. 5).

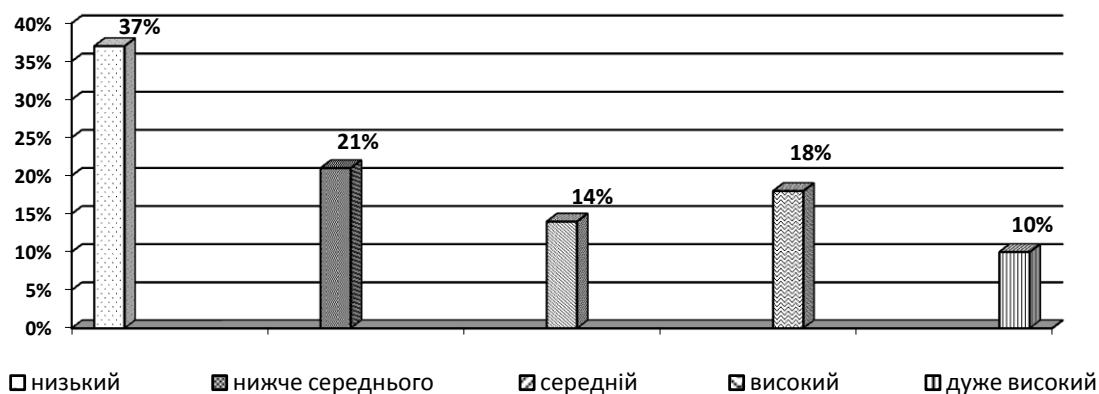
Рис. 5. Розподіл показників рівня розвитку вміння слухати у студентів-психологів (n=122)

За результатами методики КОС-2 високий і дуже високий рівень комунікативних здібностей виявлено відповідно у 25 % і 24 % досліджуваних; з низьким і з середнім – 20 %; 11 % – з рівнем вище середнього (див. рис. 6).

Рис. 6. Розподіл показників рівня розвитку комунікативних здібностей у студентів-психологів (n=122)

Проте рівень розвитку організаторських здібностей у студентів-психологів значно нижчий: у 37 % – низький, у 21 % – рівень нижче середнього, у 14 % – середній і лише у 18 % і 10 % – високий і дуже високий відповідно (рис. 7).

Рис. 7. Розподіл показників рівня розвитку організаторських здібностей у студентів-психологів (n=122)

Такі результати емпіричного дослідження вказують на те, що навчання у виші не до кінця сприяє розгортанню комунікативних здібностей у майбутніх психологів. А отже, постає необхідність створення відповідної розвивальної програми. З цією метою нами було розроблено та апробовано програму соціально-психологічного тренінгу, в основу якої покладені уявлення про поняття «комунікативна компетентність» як інтегративну властивість особистості майбутнього психолога.

Метою соціально-психологічного тренінгу «Розвиток комунікативних здібностей майбутніх психологів» стало підвищення рівня розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів, розвиток відповідних умінь, отримання нових знань, які будуть необхідні для ефективного спілкування з іншими людьми; формування необхідних навичок для налагодження контакту; розвиток уміння використовувати вербальні та невербальні засоби в спілкуванні; формування навичок активного слухання.

У програмі використовується широкий спектр методів та прийомів соціально-психологічного тренінгу: інформаційне повідомлення, рольова гра, моделювання ситуацій, мозковий штурм, групова дискусія, індивідуальне і групове малювання, робота в парах, робота в малих групах, вправи на активізацію, рефлексивні коментарі. Структура тренінгу визначалася логікою розгортання процесів саморозвитку

та особливостей розвитку комунікативної компетентності, які активізуються через особистісне пізнання свого «Я», власних бажань, умінь та навичок.

Висновки. Отже, здійснений теоретико-методологічний аналіз дав нам змогу визначити комунікативну компетентність майбутніх психологів як інтегральну властивість особистості, у структурі якої можна виокремити такі компоненти: гностичний – рівень обізнаності щодо важливості спілкування та комунікативних здібностей у майбутній професійній діяльності; емоційний – рівень розвитку комунікативного контролю, психічної стійкості у міжособистісних стосунках, рівень емпатії; конативний – комунікативна толерантність, вміння слухати, комунікативні та організаторські здібності.

Як свідчать результати емпіричного дослідження, для більшості студентів-майбутніх психологів характерний середній рівень обізнаності щодо проблем спілкування, комунікативної толерантності та комунікативних здібностей; середній рівень розвитку самооцінки психічної стійкості у міжособистісних стосунках, комунікативного контролю та полікомунікативної емпатії; на рівні вище середнього перебувають показники вміння слухати і на низькому рівні – організаторські здібності. З метою підвищення рівня комунікативної компетентності майбутніх психологів розроблено й апробовано програму соціально-психологічного тренінгу.

Перспективи подальшої науково-дослідницької роботи вбачаємо у перевірці ефективності розробленої тренінгової програми.

Література

1. Долинська Л.В. Активні методи в роботі практичного психолога / Л.В. Долинська, М.В. Левченко, Н.В. Чепелева, Л.І. Уманець. – К. : УДПУ, 1994. – 80 с.
2. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 167 с.
3. Заброцький М.М. Комунікативна компетентність учителя : сутність і шляхи формування / М.М. Заброцький, С.Д. Максименко. – Київ – Житомир : Волинь, 2000. – 32 с.
4. Захаров В.П. Социально-психологический тренинг : учебн. пособие / В.П. Захаров, Н.Ю. Хрящева. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1989. – 43 с.

5. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В.Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5 – 7.

6. Перегончук Н.В. Комунікативна компетентність майбутніх психологів [Електронний ресурс] / Н.В. Перегончук. – Режим доступу : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/50.pdf>

7. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

8. Петрушин С.В. Игротека для взрослых (200 упражнений СПТ) : методические рекомендации / С.В. Петрушин. – Москва – Казань : НМЦ, 1989. – 70 с.

9. Сыманюк Э.Э. Психологические барьеры профессионального развития личности : практико-ориентированная монография / Э.Э. Сыманюк. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2005. – 252 с.

Адамская Зоряна. Психологические особенности развития коммуникативной компетентности будущих психологов. В статье освещена проблема развития коммуникативной компетентности будущих психологов; осуществлен теоретико-методологический анализ, определено понятие коммуникативной компетентности как интегрального свойства будущих психологов, обоснована комплексная процедура и проанализированы результаты эмпирического исследования особенностей развития коммуникативной компетентности студентов-психологов; описана программа социально-психологического тренинга «Развитие коммуникативных способностей будущих психологов».

Ключевые слова: коммуникативные способности, коммуникативная компетентность будущих психологов, социально-психологический тренинг.

Adamska Zoryana. Psychological Peculiarities of Future Psychologists' Communicative Competence Development. The problem of psychological peculiarities of development communicative competence of future psychologists is reported in the article. On the basis of the theoretical and methodological analysis of existing approaches to the problem of communicative competence in native and foreign psychology the concept of communicative competence is defined as an integral property in the structure of future psychologists' personality, which includes such structural components as gnostic – the level of students psychologists'

erudition as to the importance of communication and communicative skills in their future professional activity; emotional – the level of communicative control development, psychological stability in interpersonal relationships, the level of empathy; conative (behavioral) – communicative tolerance, knack to listen, communicative and managerial abilities. According to the defined components, the complex empirical research procedure of communicative competence peculiarities development of future psychologists is founded; the analysis of research results of psychological peculiarities of communicative competence of students psychologists development is done. The programme of social and psychological training «Development of communicative skills of future psychologists» is described, that is aimed to activate students self-development processes (self-knowledge, self-assessment, self-designing); development of communicative and perceptual qualities, the ability to communicate with other people.

Key words: communication skills, future psychologists' communicative competence, social and psychological training.